

3. Szigeti Attila: *A testet öltött másik. Kortárs fenomenológiai tanulmányok*. Pro Philosophia Kiadó, Kvár, 2011. 7.
4. 1872-ben Emil Du-Bois Reymon a következőket mondta a porosz tudományos akadémia egyik ülésén: „Ez az új, szinte felfoghatatlan valami, a tudat. Jelen helyzetből kiindulva hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem kizárólag ismereteink mai állapotából nézve állnak fenn kényszerítő okok arra nézve, hogy a tudatot nem lehet annak anyagi feltételeiből megmagyarázni. Persze azt is el kell fogadnunk, hogy semmit sem lehet csupán létezésének feltételeiből megmagyarázni. Egyrészt nyilván fennáll néhány elképzelhető kapcsolat az agyamban lévő atomok meghatározott mozgásformái, másrészt pedig a számomra eredendően tovább már nem definiálható, visszautasíthatatlan tények között, miszerint most fájdalmat érzek, örömet érzek, meleget érzek, hideget érzek, édes ízt érzek, rózsaszínűt érzek, orgonahangot hallok, vöröset látok, továbbá közvetlen bizonyosságom van arról, hogy vagyok. De semmiképpen sem lehet belátni, hogy ezek együtt hatásából (vagyis az atomokból) hogyan keletkezhet tudat. Ahhoz, hogy ne legyen közömbös számunkra a szóban forgó atomok elhelyezkedése és mozgásmódja, a monádok ilyen fajtáját már eleve különálló tudattal kellene felszerelni. De ezzel sem a tudatot nem lehetne megmagyarázni, mint ahogyan a tudat egységének megmagyarázásában sem segít semmit.” Idézi Wolf Singer: *Der Beobachter im Gehirn. Essays zur Hirnforschung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2002. 60.
5. Szigeti: i. m. 9.
6. Niklas Luhmann: *Die Autopoiesis des Bewußtseins*. Soziale Welt 1985. 4. 402–446. 403.
7. Szigeti: i. m. 53.
8. „Az értelemfenomén a megélés és a cselekvés további lehetőségeire való utalástöbblet formájában jelenik meg.” Niklas Luhmann: *Szociális rendszerek*. (Ford. Brunzel Balázs és Kiss Lajos András) AKTI – Gondolat Kiadó, 2009. 77.
9. Uo. 239.
10. Nem úgy, mint Luhmann felfogásában, ahol is a rendszer/környezet erős differenciája szükségszerűen megreked egy pluralisztikus ontológia lerögzítésénél. Luhmann szerint például a kommunikáció folyamatában, amelyet két pszichikai rendszer találkozásaként ír le, a gesztusok és a mimika (tehát a testet öltött szellem) csak zavaró tényező lehet, mert növeli a kommunikáció komplexitását. („Jól értettem, ez a *fintor* tényleg azt akarja jelenteni. Ne kérdezzek rá újra, hogy mit is akart ezzel mondani?”)
11. Szigeti: i. m. 62.
12. Uo. 69.
13. Uo. 92.
14. Uo. 105.
15. Uo. 115.
16. Uo. 143.

A HATÁRHELYZET MINT LÉTÉLMÉNY

Bányai Éva: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*

■ Friss kötetében Bányai Éva úgy foglalkozik a kortárs erdélyi vagy Erdélyhez kapcsolódó irodalom jelenségeivel, hogy vizsgálódásának irányultsága maga is egy aktuális tudományos paradigma erősítéseként fogható föl: ahhoz az áramlathoz kapcsolódik, amit „térbeli fordulatként” (spatial turn) tartunk számon. Míg a Heidegger *Lét és időjével* fémjelzett korszak tudományossága az emberi lét idődimenziójára helyezte a hangsúlyt, az újabb természet- és társadalomtudományi művekben az érdeklődés átkerülni látszik az időről a tér problematikájára. A szemléletváltás például azokban a neurobiológiai kutatásokban fogalmazódott meg,

amelyek szerint a minket körülvevő tér nem más, mint az agy különböző funkciójú neuronjainak összjátéka, tehát egyféle konstrukciós folyamat terméke. Az irodalmi szövegekben a nyelv által szintén fölépül egy virtuális tér, amelynek szerzettsége a művek jelentésstruktúrájának kulcsfontosságú eleme.

A könyv tanulmányainak hívószava a térbeliség, Bányai Éva elsősorban azt vizsgálja, ahogyan a kortárs művekben a tér megkonstruálódik, az a tér, amely a történések médiumaként szolgál – lásd Merleau-Ponty Bányai Éva által idézett gondolatát: „a tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, ha-

nem médium, amely által elrendeződnek a dolgok.” (11.) A térbeliség fogalmai közül a szerző kiemelten koncentrálna a régió és a határ problémakörére s a velük kapcsolatos utazás, tágabban pedig az áthelyeződés kérdésére. Erről a könyv fejezetcímei is árulkodnak: *Térképzetek geokulturális kontextusban*, *Bodor Ádám regényeinek névtérképe*, *Transztextuális narratívák*, *Posztbodorianus áranlatok*, *Utazások a másságban*. A tér geokulturális, földrajzi-társadalmi valóságként is határrá válik a tanulmányozott művek egy részében, mivel a határlét az európai kultúrában mindent átfogó élménnyé válhat, ahogyan ezt Thomka Beáta is megállapítja. „A társadalmi mikroközösségek, etnikai csoportok és tagjaik történelmi tapasztalatának és identitásának gyakori meghatározója a határhelyzet. Ehhez azonban nem kell feltétlenül sem valamely határszélen élni, sem határátlépőnek lenni, hisz a történelem anélkül rendezi át európai határait, hogy az adott térségben élő nemzedékek bármikor elhagyták volna szülőhelyüket, ahogyan ez a 20. században többször is lejátszódott.” (*Déli témák. Kultúrák között*. zEtna Kiadó, Zenta, 2009. 7.)

A határ mégsem elsősorban térbeli jelenségként értelmeződik Bányai Éva írásaiban, sokkal inkább spirituális vonatkozásaiban válik érdekessé mint az interetnikus kapcsolatok és szövegek egymást átjárásának terepe. Hasonlóan ahhoz, amit Thomka Beáta a fenti idézet folytatásaként mond: „A határhelyzet földrajzi tartalmi helyére a nyelvi, vallási és kulturális hovatartozás tudata kerül. Az új jelentés az azonosságtudat bizonyosságának, biztonságának és egyben elbizonytalanodásának forrása is lehet. A korábbi évszázadokban nem, a modern korban mindez a létélmény meghatározójává vált, és az identitáskutatások egyik központi vizsgálódási terepeként körvonalazódik. Elválaszthatatlan többek között a multietnikus és többkultúrájú területek, a migrációk, a diaszpórák mozgásának és létesülésének, valamint a kulturális azonosság meghatározóinak sokrétű kutatásától.”

A tizenöt szépirodalmi mű és százon felüli szakirodalmi tétel értő feldolgozása önmagában sem kis teljesítmény, Bányai Éva könyvének értéke azonban nem a mennyiségi mutatókban rejlik: megközelítési módszere az, ami példamutató. A

szerző nemcsak olvas, hanem minduntalan hozzá is olvas: Blanchot, Heidegger, Genette, Ricoeur, Stuart Hall, Lotman, Iser és Kristeva elméletei mellett a kortárs magyar irodalomkritika meglátásait is hasznosítja az értelmezés folyamatában: Angyalosi Gergelytől Faragó Kornélián, Gyáni Gáboron és Pozsvai Gyöngyin át Vallasek Júliáig több mint ötven szerző megállapításait gondolja tovább. Papp Sándor Zsigmond novelláskötetének elemzéséhez társítja a novelláiról esszéjét, amelyet Bodor Ádám *Az érsek látogatása* című kötete ihletett. Láng Zsolt regényének értelmezési horizontját kitágítja, bevonna a szerzőnek *Az oltalom kolostora* című novelláját is a komplex elemzésbe. Dragomán György, Láng Zsolt, Selyem Zsuzsa vagy Papp Sándor Zsigmond nemcsak egy-egy szépirodalmi alkotással, hanem egymás szövegeinek értelmezőiként is megszólítottak.

Faragó Kornéliának, a kiváló újvidéki teoretikusnak az irodalmi térdinamizmust vizsgáló műveiből és a Deleuze–Guattari szerzőpáros fogalmaiból kiindulva Bányai Éva a territorizálás, deterritorizálás és reterritorizálás, azaz rögzülés, elmozdulás, újrarögzülés folyamatait vizsgálja a művek terében, ám ez az elmozdulás megfigyelhető eszmei síkon is, például mint a küldetéses transzszilvanista hagyomány lebontása és egy illúziótlan, posztmodern beszéd- és látásmód rögzülése. Ez az illúziótlan szemlélet az identitásmeghatározásra is kiterjed, hiszen a határlét határidentitást ébreszt, vagyis az egységes identitás illúziójának megkérdőjelezéséhez vezet. Bányai Stuart Hallra hivatkozik: „A teljesen befejezett, biztonságos és összefüggő identitás csak káprázat. Ehelyett a jelentés és a kulturális reprezentáció rendszereinek megsokszorozódása folytán a lehetséges identitások megdőbentő és tűnékeny sokaságával találjuk szembe magunkat, melyek közül – legalábbis átmenetileg – bármelyikkel azonosulhatunk.” (39.)

A határlét és határidentitás viszonya, amely többek között az útonlét témájában artikulálódik, a mássággal történő állandó szembesülést is magában hordozza. Bodor Ádám tanulmányozott műveiben határon helyezkedik el a tér, amelyben a cselekmény kibontakozik, és ez alapvető narratológiai következményekkel is jár. Erre a térre ugyanis fokozottabban érvényes a posztmodernnek az a nagytörténe-

teket megkérdőjelező tétele, amely szerint a történelem hozzáférhetetlen, csak különbözőképpen elmesélt, különféle diskurzusokhoz idomított narrációk vannak. Valószínűleg e hozzáférhetetlenség miatt is alakultak ki a Bodor által alkalmazott elhallgatások, kihagyások történetek – véli Bányai. Szintén ezzel a posztmodern valóság szemlélettel állhat összefüggésben a korlátozott kompetenciájú narrátorok elterjedése is – tehetjük hozzá –, azoknak a mesélőknek a sora, akik nem vagy csak félig értik, amit elmesélnek.

A régió és regionalitás kérdésköre kapcsán Láng Zsolt gondolatából kiindulva: „Az irodalom nem táj, hanem nyelvfüggő. A nyelv viszont őrizhet magában *tájjelleg*et.” A kötet szerzője a provincialitással fenyegető „helyi színek” ellenében felmutatott sajátos bodori multikulturalizmusnak a névtérképben is megmutató vonásait tárja fel. „A Bodor Ádám prózáját benépesítő szereplők változatos nevei és a szövegek terét behatároló helynevek vizsgálata különböző értelmezési stratégiákat mozgósít [...]. A *Sinistra körzet* és *Az érsék látogatása* című regényekben a megnevezés, a nevek megjelenési formája tágítja és ugyanakkor behatárolja a szövegteret, a magyar nevek mellett sűrűn előforduló román, ukrán, német, örmény, török, zsidó, lengyel stb. nevek lehetőséget adnak arra, hogy a Bodor-prózát a geopolitika felől is értelmezzük. Ez a soknyelvűség azt a látszatot keltheti, hogy térben távoli helyek kapcsolódnak össze, és ennek a prózának az a meghatározó sajátossága, hogy mindez egy kulturális térben helyezkedik el.” (20.)

A *határ* és a *hatalom* nem csak etimológiailag függ össze. A bodori tér nem annyira földrajzi, mint inkább történelmi: a diktatúra embert elnyomó tere, amely bárhol lehetne Kelet-Európában. Az egymás mellett élő etnikumok, amint azt Bányai kiválóan látja, egymást sokkal inkább szennyezik, mint színezik.

Dosztojevszkij szerint az orosz irodalom klasszikusai mindnyájan Gogol köpönyegéből bújtak elő – a Bányai Éva által tanulmányozott erdélyi szerzők: Demény Péter, Láng Zsolt, Papp Sándor Zsigmond, Selyem Zsuzsa, Vida Gábor vagy – a szintén erdélyi emlékeit megidéző – Dragomán György hősei mintha mindnyájan Bodor

Ádám *Sinistra körzet*ében bolyonganának, ezért beszélhet, joggal, a tanulmányíró a fenti szerzők művei kapcsán „posztbodorianus áramlatokról”. A transztextualitás különböző formái arra világítanak rá, hogy a behatároltság és a sajátos interkulturális közeg, az etnikai és vallási mássággal történő mindennapi szembesülés alapvető meghatározóivá váltak a mai, erdélyi kötődésű irodalomnak.

A kortárs kisebbségi magyar irodalomra tipikusnak tetelezhető mágikus realista prózapoétika mentén szerveződő művek mágikus tartalmait elsősorban a múlt század óta hatalmas lendülettel terjeszkedő ortodoxia szolgáltatja. Bodor Ádám szeminaristái és archimandritái a hatalomba épülést, Láng Zsolt Eremie nevű narrátora és Selyem Zsuzsa *9 kiló* című művének sok elbeszélője közül az egyik a megkerülhetetlenséget, Papp Sándor Zsigmond novelláiban a hétköznapivá vált hiedelmek tudattalanul utánzott mintáit jelenti. „»A románság« szövegbeli explicit jelenléte a toponimákban, antroponimákban és Zalbács néni román pópáktól ellesett bőszeresztvéseiben nyilvánul meg, de a térbeli és időbeli meghatározottság megformálásában döntő szerepe van.” (182.) Bányai Éva azt is érzékeli, hogy az Erdélyben élő írók mintha szorosabbnak tekintenék a kettős kötődést, és magától értetődőbbnek a másság állandó jelenlétét. „A román diakritikus jegyek szerepeltetése a nevekben, használati tárgyokban e »konkrét« világhoz való tartozás, az elkülönülve összetartozás és ennek felvállalásának a jegye, ellentétben Bodor Ádám és Dragomán György névfordító technikáival, hasonlóan Selyem Zsuzsa és Demény Péter eljárásaihoz” – állapítja meg Papp Sándor Zsigmond novellái kapcsán. (182.)

Bányai Éva nagy erudícióra alapozott megállapításai figyelemre méltóak, szintetizáló törekvése, elemzési módszere követendő, ezért bizton jósolható: a *Térképzetek, névtérképek, határidentitások* című kötet kötelező bibliográfiai tétel lesz a kortárs irodalmat tanuló diákoknak, sűrűn forgatott, gyakran idézett mű a szakemberek asztalán, hasznos útbaigazító azok számára, akik jobban szeretnék érteni jelenünk magyar irodalmát.

Tapodi Zsuzsa